

EDUARD VÄÄRI

*** 26. VI 1926 - + 17. V 2005**

- * Tartu Ülikooli emeriitprofessor, keeleteadlane
- * Tõrva Gümnaasiumi vilistlane

Verba volant – scripta manent: sõnad haihtuvad - kirjutatu jääb

AEG

*Olgu see armas, või olgu see kole –
ükski mees enesest pikem ei ole.
Aega nad mõõdavad, enne ja praegu, -
usun, see kõik on ilmaaegu.
Õhk on kord soojem, teine kord karem, -
millal me teame, mil aeg ajast parem?
Istu sa kaalul, - kas vannu või palu, -
raskus on üks, olgu kui suur su talu.
Sina ju aegasid mõõta ei saa, -
osa sa oled ja temasta, -
aeg aga on sinu kaaluja!*

Juhan Liiv *AEG* Eesti luule Kuldne klassika, lk 352, SEJS, Tallinn, 2005

Referaat

Tõrva Gümnaasiumi vilistlase Eduard Vääri mälestuse ja elutöö jäädvustamiseks nimelise klassi nimetamise ja minialmanahhi koostamise mõte algatajad on Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu vilistlased - mälestuste almanahhi *AEG ja MEIE : SINA ja MINA* toimetuse, lisatud ExLibrise omanikud.

Almanahhi *AEG ja MEIE : SINA ja MINA* ExLibris (autor Olev Soans) märgib hiitamme aastaringidega *AEGa* ja figuurid *MEIE* erinevust ning järjepidevust *AJAS*. ExLibrise idee on otsene kunstiline kujund ka Eduard Vääri elutööle – **pühendumus eestluse järjepidevusele, eesti keele arendamisele ja kaitsmisele.**

Eduard Vääri õde Koidula on Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu ja Eha 27. lennu vilistlane.

Käesoleva mälestuste minialmanahhiga soovime alustada ja anda tõe Eduard Vääri elutöö jäädvustamiseks ning teaduslikuks läbitöötamiseks.

Almanahh *EDUARD VÄÄRI, TÕRVA GÜMNAASIUMI VILISTLANE* on koostatud avalikes väljaannetes avaldatud artiklite valikust ja Eduard Vääri perekonna arhiivi materjalidest. Almanahh võiks kujuneda Tõrva Gümnaasiumi õpilastele Eduard Vääri elutöö süvauuringute aluseks.

Almanahh on koostatud ning paljundatud 5 eksemplaris almanahhi *AEG ja MEIE : SINA ja MINA* toimetuse poolt. Almanahh ja CD antakse üle Eduard Vääri perekonnale, Tõrva Gümnaasiumile ja vilistlastele.

Almanahhi *AEG ja MEIE : SINA ja MINA* toimetuse: Enno Kirt, Endel Ruustal ja Anita Loigom (Heidemann). Konsultant Reet Vääri.

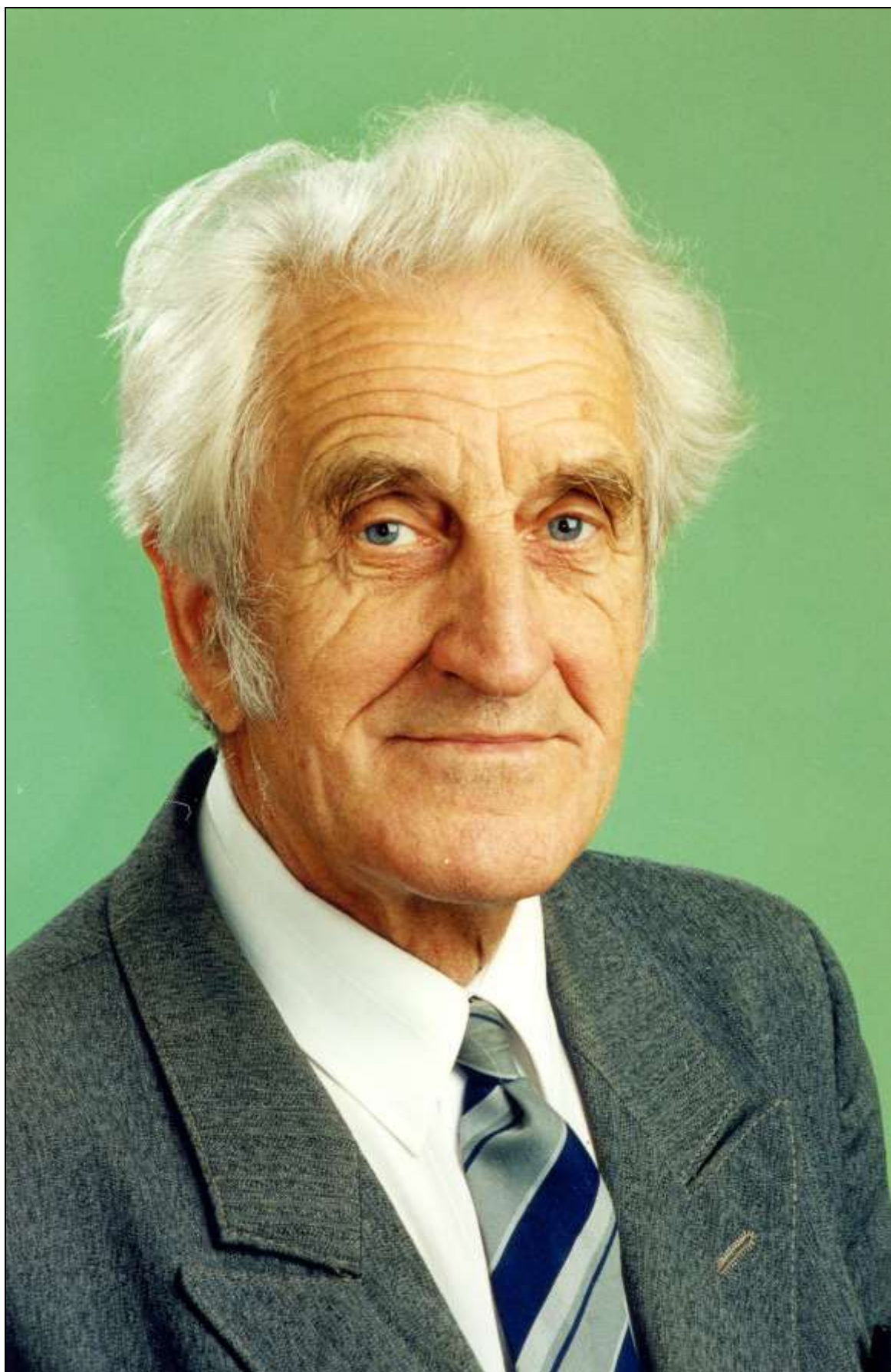

Fig. 1 **Eduard Väari**, * 26. VI 1926 - + 17. V 2005

Mu isamaa

Karl Stalte

Reet Vääri otsetõlge liivi keelest (2005)

Mu isamaa, mu sünnimaa
 Oled armas rand sa,
 Kus rannakaldal kasvavad
 Veel vanad sitked männid (pedajad)
 Mul' armas ilmas oled sa,
 Mu kallis isamaa!

Mu isamaa, mu sünnimaa
 Oled armas rand sa,
 Kus lained merest veerevad (voogavad)
 Ja rannale suud annavad.
 Mul' armas ilmas oled sa,
 Mu kallis isamaa!

Mu isamaa, mu sünnimaa
 Oled armas rand sa,
 Kus elevad koos kalamehed (kalurid),
 Kes mere peal (merel) on päevad, ööd
 Mul' armas oled sa,
 Mu kallis isamaa!

Mu isamaa, mu sünnimaa
 Oled armas rand sa,
 Kus kuulda on veel püha hää, l,
 Mu armas rannakeel.
 Mul' armas ilmas oled sa,
 Mu kallis isamaa!

Fig. 2 Karl Stalte

Karl Stalte (9. VIII 1870 – 12. I 1947), liivi luuletaja ja kultuuritegelane, rahvuslane, köster ja ajalehe “Livli” (1931 – 1939) väljandja Mazirbes. Asutas 1922.a liivi laulukoori, algatas 1906.a. Liivi valla mõtte, osales Liivi Seltsi (1923 – 1940) asutamises, tema eestvõttel hakati liivi rannakoolides õpetama liivi keelt, tõlkinud liivi keelde osa uuest Testamendist (Helsingi, 1937).

Luuletus “Randaliz loul” ilmus Karl Stalte luulekogumikus “Livo lolõd”, kirjastus “Leelo” Tallinn, 1924

Üvästi, kooliveli

Mulgimaa – üitsainus ja tillike ku'ts kübeneraas kesset tuhandit maailmamaid. Ja üits näpuotsa täis rahvast miljunide ja miljardide kõrvan. Aga egä maa, ka me Mulgimaa, tege suuress just temä rahvas, selle rahva elu ja tüü, temä enge- ja süamearidus, temä kirja- ja täädustarkus, temä välläpaistve poja ja tütre, kes om kige selle kandjass ja iistvedäjess.

Üits siandsidest olli Mulgimaa miis, keeletäädlane, rohvessur Eduard Väari.

Joba varakuld, ku me alle koolipoisi ollime, paistset Sia ään mõtten tõistsugutsena silmä. Sa es ole lõõp-, alp- ega koer poiss, iki kõrrektne, tasakaalun ja joba näost nätä tark poiss. Nõnda su õpi- ja koolitii ka kujuni ja läits – lõpetit Tõrva Keskkooli kuldmedalige.

Edesi sai Väari Eedist, nõnda ku me, koolivelle, Sut omavahel kutseme, Tartu Ülikooli eesti keele tudeng, mis viis Su keeletäädlaste, doktori ja rohvessuri tiitleni vällä. Sa juskü jakanuss Tõrva Keskkoolist võrsunu keele- ja kirjandustäädlaste rida – rohvessuri Eduard Laugaste, Endel Nirk.

Ku pallu Sa olet õpanu eesti kiilt kodumaa kooliden, Tartu Ülikoolin, õimurahva Helsingi Ülikoolin. Ku pallu olet me tõiste õimurahvaste man soome-ugri keeleuuringudel käinu, kirjuten täädusartiklit, raamatit.

Kige selle kõrvan löüsit Sa aiga ja armastust oida elun me Mulgimaa ja rahva kiilt ja kultuuri.

Me, Tartu mulgi, oleme uhke, et me ulgan ollit Sina, aritu ja erudeeritu miis, kes mulgi murden olli kodun, kelle eng ja vaim iki valmis olli, abistemess Mulkide Seltsi tüüd ja üritusi. Eriti sedä aga Mulkide Almanaki välläandmisel, mille toimendeje Sa ollit.

Atehh Siule, rohvessur Väari Eedi! Meenuteme Sut mälestusten ja mõtleme Su pääle mulgi keelen ja meelen.

Tõrva kooli- ja klassivelle ja -sõsare

Tartu mulgi

***In memoriam* Eduard Vääri**

** 26. juuni 1926 - + 17. mai 2005*

Lahkunud on emeriitprof Eduard Vääri. Ülikooli kauaaegse õppejõuna olid temas õnnelikult ühendatud nii keeleuurija kui ka pedagoogi eri tahud.

1945 lõpetas ta Tõrva Keskkooli kuldmedaliga. Sama aasta sügisel astus ta sooduskorras eksamiteta ajaloo-keeleteaduskonda, erialaks said soome-ugri keeled. Vääri lõpetas ülikooli 1950. Ta määrati Tartu Õpetajate Instituudi eesti keele ja kirjanduse õpetajaks. Sügisel astus ta uuesti ülikooli ja hakkas õppima romaani filoloogiat. Instituudi töö kõrvalt õppis ta ka eesti ja soome-ugri keelte statsionaarses aspirantuuris. Peagi algas ka ülikoolis loengute lugemine.

1953 kaitses Vääri kandidaativäitekirja «Sugulusalane sõnavara läänemeresoome keeltes». 1956 sai dotsendiks. Rahvusvaheliselt tuntakse prof Väärit kui läänemeresoome keelte ja eriti liivi keele uurijat. Esikohal ongi liivi keele uurimine. 1975 kaitses Vääri doktoriväitekirja «Algupärased tuletusliited liivi keeles». Seejärel oli ta professori kt, aastail 1976-1978 töötas Helsingi Ülikoolis. 1980 kinnitati Vääri TÜ professoriks.

Suurt huvi tundis ta tänapäeva eesti keele probleemide vastu.

Keelepoliitika alalt ilmusid talt põhimõttelisi kirjutisi.

Temalt on ilmunud «Eesti keele õpik keskkoolile,» «Viron kielen oppikirja» jm.

Vääri huvipiirkonda on kuulunud ka leksikograafiaalne tegevus. «Võõrsõnade leksikoni» (1961) koostajad R. Kleis ja J. Silvet kutsusid ta oma kaasautoriks. Kuuendat ning uuendatud trükki täiendas Vääri 14 000 märksõnaga.

Pärast töölepingu katkestamist TÜ poolt 31. oktoobril 1993 jätkas Vääri missioonitundest õppetööd EPA keeltekeskuses, Tartu Õpetajate Seminaris ja Tartu Muusikakoolis. Samuti jätkas ta uurimisreise liivlaste juurde ning avaldas mitmeid uurimusi.

Ta oli Tartu Linna volikogu liige. 2004 autasustati Väärit Valgetähe IV klassi ordeniga. Kõrgeima keeleteadusliku tunnustusena sai ta 2001 Wiedemanni auhinna. Kõikide Eduard Väärit tundnute nimel tahaksime loota, et meil kõigil jätkuks põhimõttekindlust ja indu tema südamele lähedal olnud tööde jätkamisel.

In Memoriam Eduard Vääri – meie keelevardja

Lehekuu 17. päev viis Toonelasse meie ajakirja tõhusa ja väärika kaasautori, aate-ja keelemehe Eduard Vääri (26.06. 1926 – 17. mai 2005), kes pühendas oma elu eesti keele ja kultuuri hoidmisele ning kaitsmisele, olles ka Eesti Keele Kaitse Ühingu asutaja 1999. a.. Eduard Vääris oli lisaks andekale keelemehele peidus paras annus head kirjutaja talenti, ajaloolast, koduloolast ning kultuuriloolast. Tema toredates käsitsi kirjutatud kirjades mulle, veel “rohelisele” toimetajale, jagus alati ruumi heasoovlikuks kriitikaks ja asjatundlikke juhiseid toimetaja tööks. Ikka selleks, et meie rahvuskultuuri ajakirjas ilmuvad artiklid oleksid rahvuskultuurile omaselt laitmatult kaunis ja puhtas eesti keeles. Lisaks sidus meid Vääriga veel üks asi – mulklus ning Mulkide Seltsi väljaanne “Mulkide Almanahh”, kus tema oli toimetajaks ning mina kaasautoriks.

Eduard Vääri erialaks olid soome-ugri keeled ja temast kujunes Oskar Looritsa ning Paul Ariste elutöö jätkaja. Oli ta ju parim meie lähedase hõimurahva liivlaste keele ja kultuuri tundja ning turgutaja peale neid suuri keelemehi ning küllap on tema panus selleski, et liivi keelt on hakatud taasavastama. Mälestusartikkel oma õpetajast ja kolleegist Paul Aristest, tema noorpõlvest, jäi Vääril meie lugejatele juba organismi kurnava haiguse tõttu kirjutamata, ehkki see oli tema peas juba valmis. Lootes tervise kosumisele, lükkasime plaanid sügiseks, sest tema peas mõlkus ka mitmeid analüütilisi ja kriitilisi arvamused artikleid Eestis toimuva kohta, mis olid väärt kirjapanemist.

Ühes oma viimases kirjas meie toimetusele mullu sügisel, kohutavalt vihmaselt Pärnumaalt kirjutas ta nii: “ *Olen maal vihmas ja vaikuses, aeg-ajalt kirjutatan ja mõtlen. Mõtlen viimase aja sündmustest, ka Lihulast, kus olin mälestussamba avamisel, kommunistidest koosneva valitsuse kallaletungist rahvuslastele, ületamatule demagoogiale, Tallinna vabastamisest-vallutamisest, must-valgest ajalookäsitlusest, meie valitsuse ja ajakirjanike rumalusest. Võib-olla saaksin kokku kirjutise, mis on omapärane, kogemuslik ja võimumehi puudutav. Saan kirjutama hakata siis, kui on teada, et kirjutatu ilmub. Tavaline meedia minu artikleid vastu ei võta, Toronto ajaleht siiski avaldab, Stokholmi ajaleht mitte, seal on toimetaja pangaröövlist euroametniku Siim Kallase suur fänn.*”

Nende kirjaridade põhjal võib vaid aimata, millise suure südamevaluga Eesti maa, keele ja rahva saatuse, hääbuva eestluse ja isamaalisuse pärast aatemees, patrioot ja eesti rahvuskultuuri tala Eduard Vääri siit ilmast Manalasse varises.

Kindlasti jäi veel palju töid pooleli ja tegemata, sest Vääri oli alati millegagi tegevuses. Tänu töökusele ta oma pika eluea jooksul ka nii palju jaksas ning jõudis.

Kindlasti viis ta kaasa palju vahvaid isiklikke mälestusi kohtumistest ja läbielatud, mida me iial kahjuks kuulda ega lugeda ei saa. Veel üks side eelmise Eestiga, selle tõelise Eestiga ja Eesti vaimuga on jäädavalt katkenud.

Eduard Vääri elutöö on jäänud hindamiseks ning jätkamiseks tulevastele põlvetele. Kui vaid põhimõttekindlaid järgijaid leiduks, kes Väärilt eestluse tuletungla võtavad.

Margit-Mariann Koppel Kultuur ja Elu toimetuse

Teeneka keelemehe mälestuseks

Mõni päev pärast Karl Kondi manalateele saatmist tuli Tartust valus sõnum, et lahkunud on ka tema kunagine õpingukaaslane Eduard Vääri. Kuigi oli teada, et professor Vääri oli juba pikemat aega raskesti haige, oli ta teispoolsusesse äraminek ometi ootamatu. Ikka sai loodetud tema kosumist ja tervenemist. Ent lootused ei täitunud ... Lahkus mees, kes kogu oma elu oli visalt võidelnud hea ja kultuurse eesti kirjakeele eest, lahkus teadusemees, keda ei tuntud mitte ainult Eestis ja Soomes, vaid teisteski soome- ugri maades.

Olen varem kirjutanud Eduard Väärist ta juubeli puhul, nüüd siis on seda raskem kõnelda temast kui lahkunust.

Eduard Vääri oli pärit Tartumaalt Valgutast. Kooliteed alustas ta aga 1934. aastal Valgamaal Patküla algkoolis, millele järgnes Tõrva keskkool 1940–1945. aastal. Keskkooli lõpetamise järel astus ta samal 1945. aasta sügisel Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda eesti filoloogia osakonda. Kiindumusest emakeele, aga ka sügavast huvitundest sugulaskeelte vastu valis ta ülikoolis kitsamaks erialaks soome-ugri keeled. Ülikooli lõpetas E. Vääri 1950. aastal (diplomitöö "Vene laensõnad vadja keeles"). Esimeseks töökohaks sai Tartu Õpetajate Instituut, aga peagi oli ta jälle soome-ugri keelte aspirandina ülikoolis tagasi (paralleelselt ühtlasi aastast 1951 soome-ugri keelte kateedri õppejõud). Siin valmis E. Vääril kandidaativäitekirj "Sugulussõnavara läänemeresoome keeltes", mille ta kaitses 1953. a. Suur keeltehuvi viis teda aga 1953. aastal taas õppima, sedakorda ülikoolitööga paralleelselt romaani filoloogiat. Romaani keelte alased teadmised tulid talle suuresti kasuks hilisemas leksikograafilises tegevuses.

Õppejõutöö kõrvalt jõudis Eduard Vääri valmis kirjutada doktoriväitekirjagi ("Algupärased tuletusliited liivi keeles"), mille ta kaitses 1975. a. Aastail 1976–1978 töötas E. Vääri eesti keele lektorina Helsingi ülikoolis. Seejärel oli ta 1978. aastast peale Tartu ülikooli soome-ugri keelte õpetooli professor (aastast 1993 emeritprofessor). Ülikoolis on ta üliõpilastele lugenud sissejuhatust keeleteadusse, üldkeeleteadust, läänemeresoome keelte ajaloolist grammatikat, soome-ugri keelte ajaloolist grammatikat, tänapäeva eesti keelt, õpetanud liivi ja vadja keelt ning muidki distsipliine, pidanud üliõpilastele seminare ning juhendanud nende seminari- ja diplomitöid. Ta on samuti olnud kandidaaditööde juhendaja. Aastast 1990 oli E. Vääri õppejõud Eesti Põllumajandusülikooli keeltekeskuses, kus õpetas soome keelt. Juba üliõpilasaastatest peale kuulus E. Vääri Emakeele Seltsi ning võttis aktiivselt osa ka ÜTÜ eesti keele ringi tegevusest. Mainitagu siin kas või tema innukat ja suunavat osalust aastail 1950–1951 toimunud võitluses võõrpärisnimede häälduspärase kirjutamise vastu, mida mõningad ringkonnad püüdsid ka eesti keelde sisse viia. Soomes tegutsevatest seltsidest oli E. Vääri Soome-Ugri Seltsi (Suomalais-Ugrilainen Seura) ja Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) välisliige.

Eduard Väari tegevustes ja töödes on väga palju pedagoogi. Eks näita seda kujukalt juba asjaolu, et rööbiti õppejõutööga on ta töötanud lühemaid aegu eesti keele õpetajana Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumis ja mujalgi. 1960-ndatest aastatest alates on ta olnud haridusministeeriumi juures toimiva eesti keele ja kirjanduse ainekomisjoni liige. Kooliga on seotud ka mitu tema varasemat kirjutist, mis käsitlevad keskkoolilõpetajate keeletaset, õpikute keelt jm. E. Väari olulisim koolitrukis on aga tema 1968. aastal ilmavalgust näinud "Eesti keele õpik keskkoolile", mille koostamisel on ta arvesse võtnud varasemate eesti keele õpikute tugevaid ja nõrku külgi, isiklikke õpetajakogemusi ning pidanud silmas eesti kirjakeele üldist arengut ja suundumust. Õpikust on ilmunud 10 trükki (viimane aastal 1980). Õpiku juurde kuulub mitu abivahendit, nende hulgas raamat "Eesti keele ajaloo. Keskkoolile" (1969). Õpetajatöö vili on tegelikult ka 1975. aastal Helsingis ilmunud "Viron kielen oppikirja".

Samal ajal on E. Väari tähelepanu köitnud teaduslikku laadi keeleprobleemid nii sõnavara kui ka grammatika valdkonnast. Temalt on ilmunud vastavaalaseid kirjutisi Emakeele Seltsi aastaraamatutes ja ajakirjas Keel ja Kirjandus, mainitagu siin kas või eeskätt omadussõna piire puudutavat ülevaadet "Mõnede sõnaliikide piirist ja funktsiooni muutumisest lauses. (Kirjakeele materjalide põhjal)" (ESA 4, 1959), mis ei ole oma aktuaalsust kaotanud tänapäevalgi.

Eduard Väari on olnud tihedais teadusalaseis kokkupuuteis akadeemik Johannes Voldemar Veskiga ja ta tundis hästi J. V. Veski keelelisi seisukohti ja tõekspidamisi. Seda tõendavad ilmekalt tema kirjutised akadeemikust, nagu

"J. V. Veski ja eesti keel" (KK 1958, nr 8) ja J. V. Veski 90. sünnipäeva puhul avaldatud "J. V. Veski viimase aja teaduslikust tegevusest" ("Nonaginta", Tallinn, 1963). E. Väari oli ühtlasi akadeemiku lähedane abimees tema viimaste eluaastate mõtete vormistamisel ja viimistlemisel. Seda kajastab lähemalt artikkel "Akadeemik J. V. Veski viimastest keelealastest mõtetest ja soovidest" ("Centum", Tallinn, 1974). Sama ajal ei ole E. Väari mööda läinud ka meie teisest suurest keelemnimest Johannes Aavikust. Sellest annab tunnistust ulatuslikum kirjutis "Johannes Aaviku "Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika"" Aaviku pühendusteoses "Üheksa aastakümnet" (Tallinn, 1971). Kirjutises on E. Väari analüüsinud raamatu kõiki alalõike, ühtlasi tunnustavalt nentunud, et J. Aaviku teos täitis meil tegelikult mitu aastakümnet teadusliku grammatika funktsioone. Ja küllap sobib siinkohal mainida veel kolmandatki keelesuurmeest Paul Aristet, kelle tegevusest on E. Väari mitmel puhul kirjutanud, ulatuslikem neist on ilmunud pealkirja all "Paul Ariste soome-ugri keelte sõjajärgse väliuurimise korraldajana" (Fenno-Ugristica 12, 1985). Niisiis kolm erinevat suurkuju, kelle tegevuse ja loominguga oli E. Väari suurepäraselt kursis ja keda ta hindas kõrgelt.

Eriline koht kuulub Eduard Väari tegevuses võõrsõnadele. Koos Richard Kleisi ja Johannes Silvetiga on ta koostanud esimese pärastsõjaaegse võõrsõnade leksikoni (ilmus 1961). "Võõrsõnade leksikoni" 2., parandatud ja täiendatud trükk jõudis kasutajani aastal 1978, seejärel ilmus sellest veel kolm muutmata trükki. Et R. Kleis ja J. Silvet olid vahepeal surnud, siis tuli E. Vääril taasiseseisvunud Eestis leksikoni

6. trüki ettevalmistamine ainuüksi enda peale võtta. Teose ajakohastamine osutus tegelikult ettearvatust palju mahukamaks ülesandeks. Nii tuli peaaegu kogu olemasolev tekst üle kohendada, keelde juurdetulnud vöörsonu korrigeerida, leida neile etümoloogiaid jne. E. Väari on kogu seda tööd lähemalt valgustanud artiklis "Vöörsonade liikumine eesti keelde" (KK 2000, nr 9). Suure vaevanägemise tulemusena ilmus 2000. aastal kapitaalne suurteos: 6., uuendatud trükk sisaldab muide ca 14 000 uut märksõna ning mahult ületab see eelmise trüki umbes 400 lk võrra. Kõige selle tõttu võiks viimast väljaannet pidada kogunisti E. Väari kui leksikograafi omaette loometöö viljaks.

Aastakümneid on Eduard Väari peamine teadustöö olnud seotud liivlaste ja liivi keelega. Teinud kaasa esimesed üliõpilaste keeleekspeditsioonid Kuramaale liivi küladesse, saab temast tõeline liivlaste sõber ja omainimene liivi peredes. Ta käis järjekindlalt igal suvel liivlaste juures, pani kirja liivi keelt ning kogus andmeid liivlaste ja nende kultuuri kohta. Tema usina ja sihikindla tegevuse viljaks on eespool mainitud doktoritöö ja paljud üksikuurimused. Mainitagu neist siinkohal vaid mõningaid: "Liivi keele uurimise ajaloost" (ESA 5, 1959), "100 aastat esimeste liivikeelsete raamatute ilmunisest" (ESA 11, 1965), "Liivi kirjakeel ja kirjandus" ("Töid eesti filoloogia alt", nr 3, Tartu, 1970), "Die Liven und die livische Sprache in den Jahren 1920–1970" (Finnisch-ugrische Forschungen, 1971, kd 39), "Tartu ülikooli osa liivi keele ja liivlaste uurimisel" ("Humanitaarteaduste arengust Tartu Ülikoolis", Tartu, 1983). Tema sulest pärineb samuti ülevaade "Liwskij qzyk" NSV Liidu rahvaste keeli käsitlevas raamatusarjas ("Qzyki narodow SSSR", t. III, Moskwa, 1966), ka on ta koostanud Helsingis 1969. aastal väljaantud "Lähisukukielten lukemisto" liivi osa. 1998. aastal ilmus Göteborgis ülevaateteos "Liverna och deras språk".

Nendele suurematele töödele lisandub palju kirjutisi liivi kultuuri ja kultuuritegelaste, liivi kohanime ja üksikute liivi külade kohta. E. Väari on avaldanud ka liivi küladest kirja pandud rahvajutte, vanasõnu ja kombestikku, samuti liivlaste endi kirjapanekuid ja nende haritlaste luulet. Küllap mäletavad paljud ka 1990. aastal Edasi lisalehes Liivimaa Kroonika ilmunud kirjutiste sarja "Liivlaste elust". Üldse on E. Väärilt ilmunud üle 200 liivi keele ja kultuuri alase kirjutise. Alates 1965. aastast on ta esinenud liiviteemaliste ettekannetega kõikidel rahvusvahelistel fennougristide kongressidel, peale selle paljudel konverentsidel ja sümposiumidel. Ta oli kaheldamatult meie kõige silmapaistvam ja tunnustatum liivi keele tundja ja uurija. Kuivõrd oli E. Väari ühte sulanud liivi rahvaga, tõendab ilmekalt ehk seegi fakt, et ta on Tartu Ülikoolis mitmele liivi juurest noorele uuesti kätte õpetanud nende esivanemate keelt. Tuleb kurbusega tõdeda, et Eduard Väari lahkumine on korvamatu kaotus hääbuvale liivi rahvakillule.

Viimasel paaril aastakümnel on Eduard Väari aga erilise innuga kaasa rääkinud Eesti keeleelu aktuaalsetes küsimustes, olgu selleks siis keelepoliitika, eesti kirjakeele üldine areng, keelekorraldus. Ta tundis sügavalt muret eesti keele olukorra ja tuleviku pärast. Valutava südamega on kirja pandud Keeles ja Kirjanduses avaldatud artiklid

”Eesti keele ja rahva kriitilistest hetkedest” (KK 1988, nr 10) ja ”Eesti kirjakeele ohud” (KK 1994, nr 1). Esimene neist pärineb ajast, mil ta osales aktiivselt ENSV keeleseaduse väljatöötamisel. Teine kirjutis on aga hoopis hilisemast ajast ja kõneleb viimase aja kirjakeele võõrmõjulistest risustustest. E. Väari nägi siin suurimat ohtu keeletarvitajate hulgas üha enam maad võtvas võõrapärasuse ihaluses ja jumaldamises. Seepärast pidas ta äärmiselt vajalikuks teadlikuma keeleüldsuse aktiivsemat väljaastumist meie keele kaitseks. Sel eesmärgil asutas ta 1999. aastal Eesti Keele Kaitse Ühingu ja oli selle juhatuse esimees. Esines ise pidevalt ühingu koosolekutel, ühtlasi tõmbas ka teisi liikmeteks kaasa. Temalt on ilmunud vastavasisulisi keelekirjutisi nii ühingu kogumikus ”Keelekaitaja” kui ka mujal ajakirjanduses. Lisaks kõigele toimetab E. Väari ajalehte Rahvuslik Kogu ja ”Mulkide Almanahhi” ning oli samuti Tartu Vabadusvõitlejate Liidu infolehtede koostaja ja toimetaja. Aastail 1993–1996 oli ta Tartu linnavolikogu haridus- ja kultuurikomisjoni esimees.

Eduard Väari teeneid märgivad F. J. Wiedemanni keeleauhind 2001. aastal ja Eesti Vabariigi Valgetähe IV klassi teenetemärk 2004. aastal.

Nüüd on Eduard Väari jäädavalt lahkunud. 20. mail süngitati ta maamulda Tartu Raadi kalmistul. Pooleli ja alustamata jäi palju kavatsust. Oma sõprade, kolleegide, Eesti keeleüldsuse südamesse ja mälestusse jääb Eduard Väari aga alatiseks püsima mitmekülgse, järjekindlalt sirgjoonelise töömehena ja kultuurse eesti kirjakeele eest võitlejana.

Rudolf Karelson

Keel ja Kirjandus nr 8, 2005

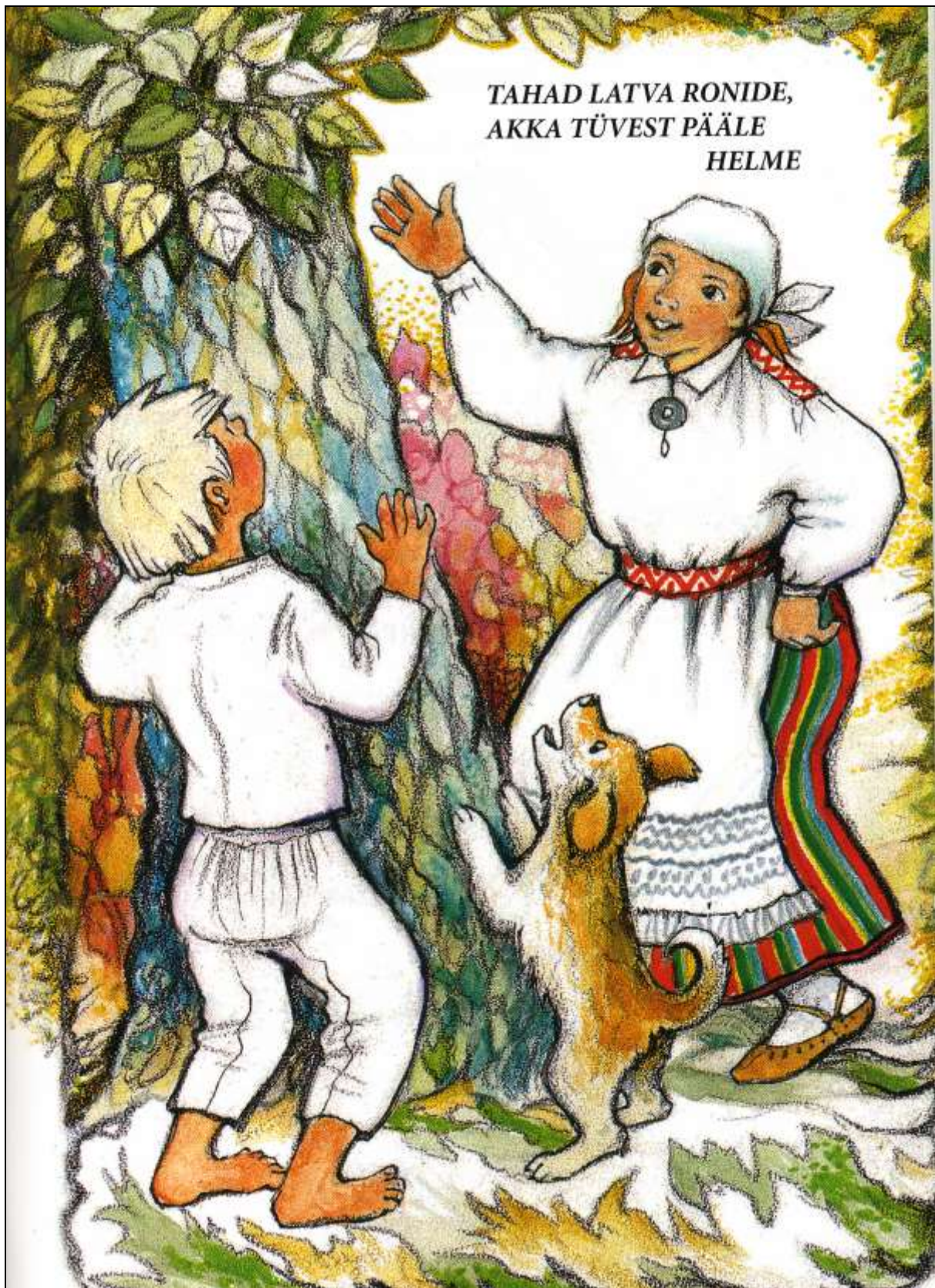

Fig. 3 Eduard Vääri on vähestest Helme-Tõrva poistest, kes on oma mõistuse ja vaimujõuga jõudnud Eesti vaimueliidi tippu (Almanahhi toimetaja kommentaar). Kas ilma hea eesti keeleta ongi see võimalik? Illustratsioon Eduard Vääri toimetatud raamatust *MULGI KEEL EN JA MEEL EN*, Mulkide Selts, 2004. Illustratsioon Silvi Väljal. See mulkide aabits peaks olema iga helme-tõrvalase raamatute hulga aukohal, kas on?

Fig.4 Eduard Väari Tõrva Gümnaasiumi abitunendina (Koidula Väari arhiivist)

Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu Mälestusalbum. Koostajad: Enno Kirt, Endel Ruustal, Konsultant Reet Väari

Fig. 5 Tõrva Gümnaasiumi abiturendid, oli kevad aastal 1944.

Vasakult: Vello Haas, Valdeko Pastarus, Eduard Väari ja Endel Madisson (Koidula Väari arhiivist)

Mõtteid valmivast intelligentsist

Filoloogiadoktor Eduard Väari, soome-ugri keelte professor, EPMÜ õppejõud 26. 05. 1998

1. Peaaegu seitse aastat pärast taasiseseisvumist on paljud akadeemilisest noorsoost kaotanud nii iidolid kui ideaalid. Noored on oma otsustustes ausad, otsekohesed ja karmid, mistõttu nad ei lepi reetmiste, sobingute ega kokkuleplusega kui meie tänapäeva elu kaasnähtudega. Valmiva intelligentsi eeskujudeks on eeskätt kõrge kvalifikatsiooni ja teaduskraadiga oma erialasse kiindunud hea esinemisoskusega õppejõud. Hariduse ja teaduse üldise devalveerumise ilmekaimaks näiteks on praegu kõrgkoolides töötavad nõukogudeaegsete teaduskandidaadi kraadidega professorid (ka rektorid). Noored otsivad iidoleid ja ideaale välismaalt, kuid nendeski pettutakse tihti. Noorsoo hulgas on siiski ka andekaid, ausaid ning ennastalgavalt töökaid inimesi, kes kunagi ei reeda oma riiki, rahvast ega valitud(valitavat) eriala, kuigi nad on praegu varjus. Selliseid noori peaks olema rohkem, sest neid vajatakse siis, kui haridus ja teadus väärtustatakse ka riigi poolt.
2. Haridus, kultuur ja teadus on väikerahva kapital. Seda ei saadud ära võtta väljasaadetuilt, vangistatuilt ega paguluses olnuilt. Haridustaseme praegune langus, ametnike üleolev suhtumine teadmisesse, teabevahendite kaudu leviv ajuloputuslik massikultuur töötavad võimsalt harituse ja kultuursuse vastu ning püüavad kasvatada ajuvabu eurokodanikke. Kuigi kõrgelt tasustatud ametnike hulk suureneb ja haritute arv väheneb, säilib ikkagi veel oma erialasse ja elukutsesse kiindunud haritlaskond, kes ei lase ennast mõjustada ei rahast ega poliitikast. Seda osa haritlastest võime võrrelda nende paljudega, kes säilitasid aususe ja südametunnistuse ka sellal, kui üks osa

Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu Mälestusalmanahh. Koostajad: Enno Kirt, Endel Ruustal, Konsultant Reet Väari

1970.aastatel koolituse saanud noori tormas ummisjalu kommunismi ehitama, minetades iseseisva mõtlemise ja muutudes suurriigi etturiteks.

3. Noorsugu ühendavad organisatsioonid sisuliselt puuduvad. Ühingud ja korporatsioonid tegutsevad kitsalt omaette, mistõttu on isegi oluliste funktsioonidega üliõpilasesinduste valimised muutunud farsiks. Võimulolijate poolt teadlikult kultiveeritav noorte ja vanade konflikt on tekitanud suurt kahju eesti rahvusliku intelligentsi järjepidevusele.

4. Parema osa intelligentsest noorsoost osutab ignoreerimisega halbadele nähtustele passiivset vastupanu. Eesmärkideks on seatud eeskujulikult õppimine, põhjalike teadmiste omandamine, tasuv koht pärast kõrgkooli lõpetamist ja perekonna loomine. Vaesemad peavad töötama õppimise kõrvalt. Neist eemal elavad uusrikaste järeltulijad, kes annavad kõikjal tooni: laaberdavad demonstratiivselt avalikes kohtades, kihutavad uhkete autodega, mängivad südametemurdjaid, keelduvad kaitseväeteenistusest ja nõuavad igal sammul teiste arvelt demokraatiat. Nende hääl kõlab kaugele, nende elulaadi kuuluvad joomarlus, narkootikumid, liiderlikkus, vaimne ja füüsiline lodevus. Üliõpilaskonnas moodustavad nad omaette kogukonna, eeskätt nende põhjal kiputakse tulevast intelligentsi iseloomustama. Nende tegusid võimendavad teabevahendid, samal ajal kui tõeline valmiv intelligents jääb tähelepanuta.

5. Kahjuks on Eesti ristteel nagu 1923.-1924.aastal. Paljud noored tajuvad ohtu ja mõistavad poliitikute variserlikkust ja riigis levivaid pahesid. Valitsuse jõuetu tegevus kuritegevuse piiramisel, Venemaa poolt tulevad ähvardused, kaitsevõime nõrkus, hariduspoliitika diletantsus – kõik see eemaldab enamikku sirgjoonelist intelligentsi ühiskondlikust elust, sest muuta pole midagi võimalik. Mõistetakse ka hiilivat õppemaksu nii gümnaasiumides kui kõrgkoolides ja õppeaja lühenemist. Õppemaks tabab õpihimulist üliõpilaskonda, samal ajal uusrikaste järeltulijatele pole see probleemiks. Intelligents on ohtlikult võõrdumas võimust, mis ei väärtusta haridust, õpetajat ega õppijat. Peab juhtuma midagi väga vapustavat, mis tooks valmiva intelligentsi võitlema oma õiguste, oma keele, kultuuri ja riigi eest.

Põikpäise enesekindluse kibedad viljad on käes

Oma kirjutises “Möödunudaastasest ja tänavusest riigieksamist” (Õ L, 27.3.1998, lk.5) püüdsin Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse töötajatele ja õpetajaskonnale selgitada ka möödunudaastasi puudujääke eksamite korraldamises. Kahjuks on selle asutuse ametnikud enamikus liiga kõrge enesehinnanguga ega arvesta seetõttu mujalt tulnud soovitusi ja nõuandeid. Mäletatavasti kirjutasin: “Täiesti ebaõnnestunud on kavatsus saata teemad kirjalikult koolidesse enne eksameid. Praeguse tehnika ja inimeste kõlbelise taseme juures pole mingi kunst teemasid ümbrikust aegsasti kätte saada ja avalikustada lähedastele.” Hoiatus oli täiesti ühemõtteline, seda arvestati osaliselt eksamikirjandi puhul, teiste riigieksamite puhul mitte.

Olen tegelnud pikemalt möödunudaastaste eksamikirjandite lugemise, hindajate tegevuse ja materjalide kogumisega suuremaks tööks, soovijate ettevalmistamisega eksamikirjandiks nii Tallinnas kui Tartus. Lisaks sellele olen suhelnud paljude koolide õpetajate ja õpilastega. Eelneva põhjal mõned tähelepanekud.

1. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus (edaspidi Keskus) ei pidanud koos Haridusministeeriumi ja haridusministriga vajalikuks isegi kommenteerida väga paljude õpetajate soovi kasutada vanemas astmes emakeele asemel ainenimetuse eesti keelt ja kirjandust.
2. Ei ole mõtet varjata, et ka eksamikirjandi puhul oli väike leke vähemalt Tallinnas ja Tartus olemas. Paaril eelnenud päeval ringlesid teemad “Vaidlen autoriga” ja “Eurointegratsioon ja rahvuslik identiteet”, võib-olla teisedki teemad.
3. Eksamikirjandite teemade keelelise vormistuse üle võib vaielda. Teemade ettelugemisel

oli väikesi vigu, mõttekriipsu sidekriipsuks lugemine oli aga sisuline eksimus. Eksamikeskusest vastati ettelugemise järel, et vea tegi diktor. Tallinnast õnnestus saada ametlik tekst “Riigieksamikirjand 1998”, mille 10.teemas “Kunst - kellele ja milleks?” on selgesti sidekriips. Niisiis oli tegemist Keskuse ametnike lohakusega, pärast arvutitrukki olid teemad läbi lugemata ja telefonis vastaja püüdis vigu diktorile veeretada.

4. Vaatlejad ei olnud koolides tasemel. Nende valimise või määramise põhimõtted on ebaselged. Allpool tsitaat ühe noore kirjast: “Korraldusliku poolega ei saa ma kuidagi rahule jääda. Kirjutada tuli Tallinna Tehnikaülikooli ühes auditooriumis, kus laua pikkus võrdus A4 lehe pikkusega – samas nõutakse meilt korrektset käekirja, ebaselged kohad loetakse vigadeks. Lisaks arvestas eksamikomisjon aega valesti. 6 tundi hakkab jooksuma hetkest, mil teemad on ette loetud ja tahvlile kirjutatud (Tallinna Reaalkoolis ja mujal oli nii). Antud juhul oli see 10.15 ning meile öeldigi, et lõpetame kell 16.15. Kell kolm teatas üks vaatlejatest, et pastakad tuleb lauale panna 16.00 ja mitte minutitki hiljem. Protestid neid ei huvitanud. Minul oli see kaduma läinud aeg 15 min. arvestatud töö ülelugemiseks, paraku jõudsin nüüd vaid korraks silmad üle lasta.” Kuidas kavatseb Keskus juhtumit kommenteerida? On ju teada, et kirjutamiseks on kuus tundi, traditsiooniliselt on aastakümneid hakatud eksamiaega arvestama kirjutamise algusest. Miks pole komisjonid saanud täpseid juhendeid ka selles osas? Ja kui on juhendid olemas, miks käitutakse erinevalt?

5. On levinud kuuldusi, et riigikirjandile (võib-olla ka teistele eksamitele?) registreerus ja ilmus ka 10. ja 11.klasside õpilasi, et saada mõned hindepallid ja vabaneda edaspidi eesti keele ja kirjanduse tundidest kas ametlikult või poolametlikult. Kuuldu tõepära peaks kõigepealt kontrollima Keskus, et ära hoida faktide esitamist väljastpoolt. Kui oleks kehtestatud positiivse hindepalli alammäär (näiteks 4 palli), jääks selline zongleerimine ära.

6. Kuidas seletada asjaolu, et Keskuse ametnikud püüavad iga hinna eest vältida Eksamikirjandite hilisemat objektiivset analüüsi, taotledes monopoli jätmist endile või lähedastele? Kõige markantsem näide on ametnik Mare Kasuri solvav käitumine, kui ta sundis mind apelleeritud tööde lugemist pooleli jätma ja ruumist lahkuma, kuigi mul on töötamiseks minister Mait Klaasseni ja Keskuse juhataja Andres Adamsoni kirjalik luba. Ametnike monopoolsuse taotlemisele viitab ka Märt Hennoste ja Mare Kasuri intervjuus (Õ L, 15.5.1998, lk.11) esitatud seisukoht “Eksamikirjand on ühelt poolt õpilase ja teisalt riigi omand. Kirjutaja ja eksamikeskusega kokku leppimata ei tohiks ükski töö kõrvalise pilgu alla sattuda.” Eelnevas sõnastuses ja tähendab, et tegelikult ei saa kirjandeid üldse analüüsimiseks kasutada. On absurdne, et iga kirjandi lugemiseks tuleb kuskilt leida töö kirjutaja ja temalt saada luba lisaks Keskuse loale. Sisuliselt tähendab Hennoste ja Kasuri nõue seda, et üksnes nemad kui kirjandite ainuvaldajad saavad kirjandeid vabalt üllitada, nagu ongi juba tehtud. Erapooletu analüüsi välistamisega jäävad avastamata komisjoni ja Keskuse töö puudused. Nähtavasti peaks ka sel aastal asjasse sekkuma Riigikogu, kui minister Mait Klaassen ei suuda korda luua.

7. Tuulest ei ole võetud eriarvamused inglise keele eksami raskusastmest. Probleem on tuntud juba ülikooli vastuvõtuksamitelt, kui eksamitestid olid koostatud välismaiste eeskujude põhjal, mistõttu need polnud meil rakendatavad. Vastuvõtukomisjon kutsus inglise keele ainekomisjoni korrale ja sundis asjatundjaid koostama meie oludele sobivad eksamitestid. See kogemus võiks eeskujuks olla ka ministeeriumile. Rohkem tuleks kuulata õpetajate arvamusi, neid on “Õpetajate Lehes” olnud piisavalt.

8. Paikapidamatu on A.Adamsoni väide “Postimehes” (29.5.1998, lk.3), nagu oleksid riigieksamite tulemused mullusega võrreldes oluliselt halvemad seetõttu, et tänavused abituriendid läksid kooli kuueaastaselt. Põhjendus on ennatlik esiteks seetõttu, et kõik eksamitulemused pole selgunud, teiseks võisid hindajad olla rangemad, kolmandaks võis mõjutada üldmuljet teistkordsete tegijate suur hulk jt. Kaheteistkümne aasta jooksul on õpilaste arenemises toimuv nii keeruline, et

kuueaastaselt kooliastumisega ei saa seletada käesoleva aasta eksamitulemuste langust. Tegelikke põhjusi tuleks otsida hoopis mujalt.

9. Kokkuvõtteks. Ametnike põikpäisuse ja enesekindluse viljad on käes. Kahju on minister

Mait Klaassenist ja Keskuse juhatajast Andres Adamsonist, kes peavad avalikkusele aru andma ametnike tegevusetuse, lohakuse ja liigse enesekindluse eest. Asjatu rabelemise ja väärabanduste asemel tuleks vigu tunnistada, leida kohe asjatundlikke ausaid nõunikke, vähendada Keskuse ametnike arvu ja kasutada raha oskuslikumalt. Elementaarsete eksamikogemuste hankimiseks ei pea ametnikud tingimata väliskomanderingutes raha kulutama, selle asemel on tarvis töötada pingsalt kohapeal. Kibe kogemus on ühtlasi Haridusministeeriumi häbiplekk ja ohumärk selles suunas, et ausus ei ole kõigi ametnike, õpetajate ja õpilaste kõlbluses kohta leidnud.

Eduard Vääri,

pedagoog, filoloogiadoktor, soome-ugri keelte professor

29.5.1998

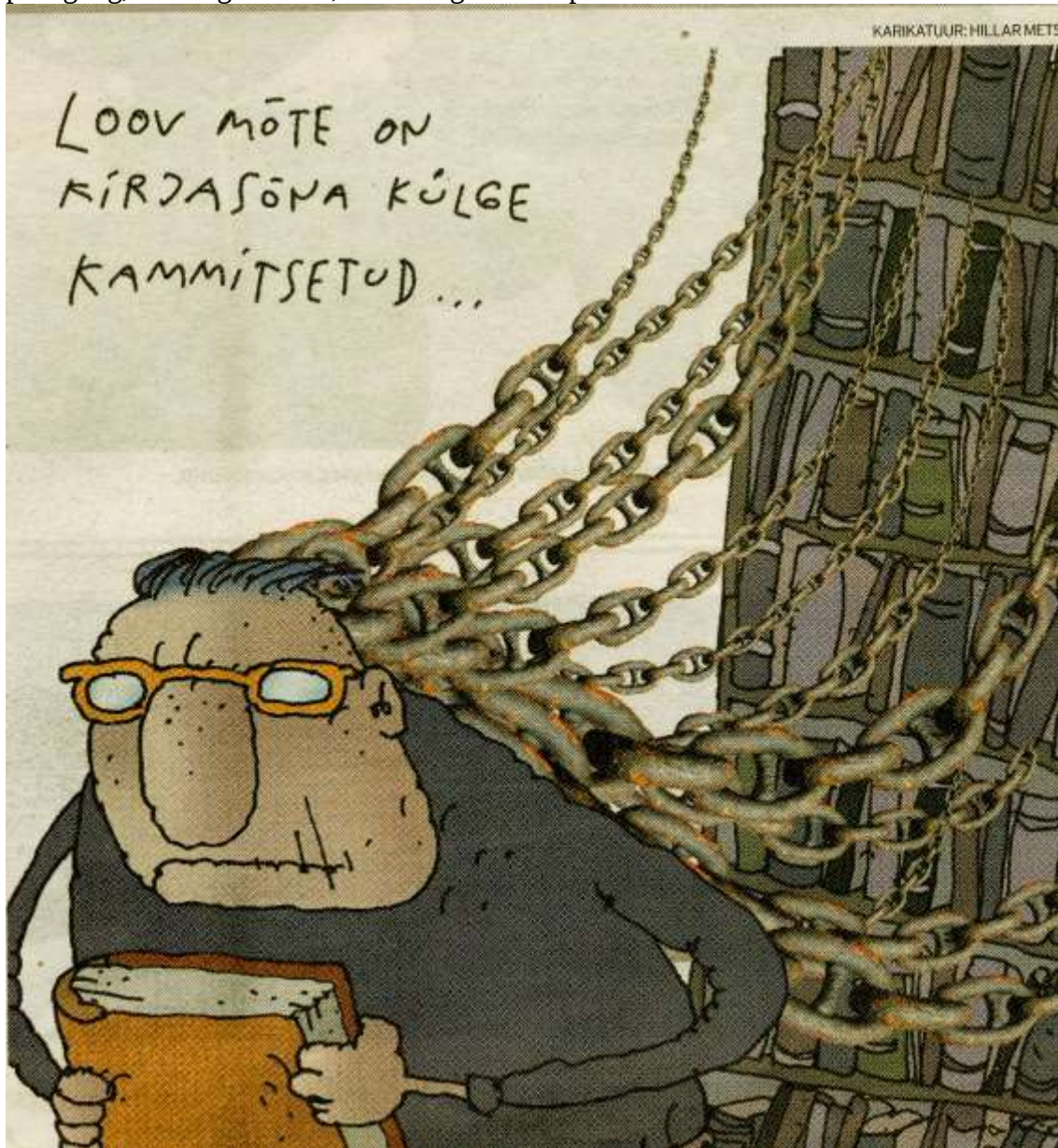

Fig. 6 Eduard Vääri elutööks oli eesti keele ja eesti meele säilimine, järjepidevus, et saaksime vabaks loovat mõtet siduvatest keelekõidikutest. Karikatuur EESTI PÄEVALEHEST.

70 aastat Kalevipojaga

Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu Mälestusalbum. Koostajad: Enno Kirt, Endel Ruustal, Konsultant Reet Vääri

Kas Kalevipoeg jõuab lõpuks koju?

Eduard Vääri

Igasugused mälestusmärgid on esmajoones tähised või sümbolid, mis peavad meenutama kangelasi, silmapaistvaid inimesi, ajaloosündmusi, vabadust, sõltumatust, sõprust, truudust, armastust jms. Need võivad olla märkimisväärsed kunstiteosed, kuid see pole oluline, peamine on idee või sõnum, mida nad endas kannavad.

Tartus on mälestusmärkideks Barclay de Tolly monument, Gustav Adolphi ausammas, Toomemägi (*millelt parima vaate linnale sulgesid Barclay hotelli ja Erapanga hooned*). Omamoodi sümbolid on ka Tartu Ülikooli peahoone, Jaani kirik ja Raekoja hoone. Mälestusmärgid kas muutuvad rahva, kohalike elanike, maakonna või kildkonna sümboliteks või ei muutu. Sümboliks pole Tartus muutunud nagu ihuhädas kükitava Friedebert Tuglase kuju kaugel parginurgas, sümboliks eestlastele pole armeenlaste roostetanud sammas Kalevipoja pargis. Mõnd sümbolit on koguni tõrjutud: Tartusse ei lubanud võimud kiusu pärast panna Johann Voldemar Jannseni ausammast, mistõttu see leidis kindla koha Vändra pargis. Tähistamist ootab eesti rahvast esimest korda ühendanud 1869. a laulupeo toimumise tegelik koht, võistulaulmise auks pandud kivi Peetri kiriku vastas on saanud vene mutikeste mõnusaks kogunemiskohaks.

Meie riigi tähtsaimad ajaloosündmused on Eesti Vabariigi väljakuulutamise 24. veebruaril 1918, Vabadussõda ja Tartu rahulepingu sõlmimine ning selle hiilgavalt vormistatud tekst

2. veebruaril 1920. Iseseisvusaastatel püstitati paljudes kohtades mälestusmärke Vabadussõja kanglaste auks ja toimunud võitluste meenutamiseks, mis kujunesid sümboliteks ja olid olulised noorte isamaalisel kasvatamisel. Vabadussõja silmapaistvaim mälestusmärk oli meie vaimukeskuses Tartus. **Amandus Adamsoni** loodud Kalevipoja kuju, selle aluse kavandanud **Aleksander Elleri** ja arhitektitöö teinud **Arnold Matteuse** ühistöö avati 17. septembril 1933. Kuju kõrgus oli 4,7 m, aluse kõrgus 3,2 m.

Käime allpool Kalevipojaga läbi mitmed aastakümned.

Esimesed kohtumised Kalevipojaga

Õppisin aastail 1934–1940 Tõrva linnas asunud Patküla Algkoolis, mis teadaolevalt on asutatud 1767. a (*Tõrva linnavalitsuse haridusosakonna otsusega suletakse kuulsa minevikuga kool 1. septembrist 03*) Õpetajateks olid seminaridest tulnud noorte kõrval silmapaistvad haridus- ja kultuuritegelased **Jüri Hansson**, **Olga Parts** ja **Reinhold Tsirnask**. Lisaks õppimisele oli tähtsal kohal rahvuslik kasvatus, mis algas looduse tundmaõppimisest õppekäikudel: igal kevadel-sügisel järjest kaugemale. Ajaloo- ja kodulootundides oli juttu ka Kalevipojast ja tema tegudest, võitlustest Sarviku ja sortsidega. Mitmel kevadel viisid õppekäigud meid Helme lossi varemetele, terviseallikatele ja koobastesse ehk urgudesse. Lossi varemete lähedalt algavad valges liivakivis käigud, millest üks pidi avanema Viljandis, teine poolteise kilomeetri kaugusel Pokardi orus. Koobaste, allikate, varemete jm kohta oli õpetaja **Olga Partsil** jutustada palju muistendeid. Pärast sõda avaldas ta neid Valga rajooni ajalehes, mõned olen avaldanud ka Mulkide Almanahhis (O. Parts, Kohalikke muistendeid... Mulkide Almanahh, [3], Tartu 1994).

Allpool kaks katkendit muistendist «Helme urud ehk põrguhauad».

«Urgudesse on kaks sissekäiku. Tagumisest (varemete poolt minnes) sissekäigust mõne sammu kaugusel on suur lahtine koobas, see on Vanakurja vats. Kord neljapäeval olnud eestlased jälle Taarale ohverdamas ja pidutsemas. Võõras karm usk ja võõraste seadus oli keelanud ohverdada rahvuslikele jumalatele. Kuid eestlaste heatahtlikud vanad jumalad, kellega olid seotud vanad priiuse päevad, ei ununenud. Ohverdamise ajal läinud üks rüütel üle mäe oma ratsuga pidutsejaid laiali ajama. Taara olnud maarahva poolt ja lasknud rüütli ühes oma ratsuga maa sisse langeda. Maa

Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu Mälestusalmanahh. Koostajad: Enno Kirt, Endel Ruustal, Konsultant Reet Vääri

neelanud nad. Rüütel koos ratsuga langenud nn. «Vanakurja vatsa». Sellest Vanakurja vatsast hargnenud mitmele poole maa-alused käigud. Nüüd on aga kõik käigud kinni varisenud.»

«Sissekäigust esimene käik paremale viinud sinna, kus Vanakuri elab – põrgusse. Kui inimesed käiku läinud, siis eesmineja ei olevat enam kunagi tagasi tulnud. Korra proovinud leeripoisid seda käiku mööda põrgus ära käia. Nad sidunud esimese poisi teise poisi käe külge. Nõnda nad siis läinud. Kui enam edasi minna ei saanud, pöördunud nad tagasi. Kui välja jõudnud, olnud esimene poiss kadunud, ainult rihm olnud järgmise poisi käe küljes. Sellest ajast peale ei julgenud enam keegi seda käiku mööda kaugemale minna.»

Muistendid Vanapaganast ja urgudest tekitasid meis veendumuse, et ka Kalevipoeg on käinud Helme koobastes, on ju lisaks Vanakurja vatsale urgudes suur kirikutaoline ruum. Hiljem ülikoolis õppides kuulsingi, et Kreutzwald on põrguskäikude lugulaulude loomisel kasutanud Helme koobaste muistendeid.

Olime endile loonud kujutluse Kalevipojast kui üliinimlikult suurest kangelasest, kuid samas tekkis küsimus, kuidas Kalevipoeg ja Sarvik mahtusid madalatesse koobastesse. Õpetaja Parts arvas, et vanasti võisid käigud olla palju kõrgemad ja sügavamad. Talvel oli keegi klassikaaslane aga toonud kaasa «Kalevipoja» juubeliväljaande (Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Üks ennemuistne jutt kahekümnes laulus, Tartu 1935, viies trükk). Olime vaadanud imetlusega **Kristjan Raua** sõejoonistusi ja **Hando Mugasto** puugravüüre ning saanud ettekujutuse Kalevipoja suuruse kohta (tütarlapsi me arutlustesse ei pühendanud). Veelgi mõjuvamad olid XI laulu värsid 169–180 (viimased kolm on kõlbelistel kaalutlustel «Kalevipoja» 1951. a. trükist kustutatud):

*«Sortsi poja puhumine
Puistab lained pilla-palla
Vetekiigel veerlemaie,
Kus nad kõrgel kerkisivad
Vahus mehe reite vastu.
Naerdes lainekeste nalja,
Möllamise märgikesta
Hüüab Kalevite poega:
«Oi, oi! Vaata oidukesta!
Kipub kastma kellukesta!
Toho, toho, Peipsi-lompi!
Tahad tõusta mehe tilli?»*

Nendest selgus meile ikkagi, et Helme urgudesse ei mahtunud Kalevipoeg ega Sarvik-taat. Järgnenud iseseisvuse kaotus, õppimine teises koolis ja sõjaaeg ei andnud Kalevipojast lisateadmisi. Patküla Algkoolist saadud teadmised ja veendumused on mul aidanud jääda iseendaks tänaseni.

Kohtumine Kalevipojaga Tartus

Kui tulin 1945. a sügisel õppima TR Ü Ajaloo-Keeleteaduskonna eesti keele ja kirjanduse osakonda, valitsesid rahvuslikud meeleolud. Loengute hulgas oli ka **Eduard Laugaste** sissejuhatust rahvaluulesse. Kolmandal kursusel luges Laugaste ülevaadet maailma rahvaste eepostest. Saime teada, et kangelaseeposi on vaid vähestel rahvastel, sealhulgas soomlastel «Kalevala» ja meil «Kalevipoeg». Sel ajal oli nn Kalevipoja park üliõpilaste lemmikkoht. Kalevipoja kuhu andis turvatunde, lootuse eesti rahva ja keele tulevikku. Et tegemist oli eesti rahva kangelasega ja ülikoolis kiideti **Fr. R. Kreutzwaldi** kui eesrindlikku mõtlejat, ei hoomatud ohtu Kalevipoja kujule. Kui 1948. a algasid soome-ugri eriharu üliõpilaste uurimisretked professor **Paul Ariste** juhtimisel Kuramaale liivlaste küladesse, ööbiti ikka Riias, kus imetleti lätlaste võimsat Vabadussammast,

Tõrva Gümnaasiumi 28. lennu Mälestusalbum. Koostajad: Enno Kirt, Endel Ruustal, Konsultant Reet Vääri

mille nad on suutnud säilitada meie päevini. Arvasime, et kui lätlased suudavad hoida nii Vabadussammast kui kangelaskalmistut, suudame meie hoida oma Kalevipoega.

1948. a paiku hakkas olukord muutuma. Tulid aastad 1949–1950: suurküüditamine 25.–27. märtsil 1949, EK(b)P Keskkomitee VIII pleenum 21.–26.03. 1950, mille käigus tagandati **Nikolai Karotamm**, tema asemele sai Venemaa eestlane **Ivan Käbin**. Algas kodanlike natsionalistide paljastamise kampaania, seejärel arreteerimine, vallandamine või ametikohal alandamine. Noored kogunesid endiselt Kalevipoja juurde nagu kaitset ja varju otsima. 23. aprillil 1950 aga ilmus Tartu Kammivabriku noorte kiri «Kodanliku natsionalismi säilmete vastu» (Edasi, nr 97). Kirjutis solvas paljusid. 28. aprillil ilmus «Edasi» toimetuse (toimetaja asetäitja nende sündmuste ajal oli **N. Duplevsky**) artikkel «Võitlusse kodanlik-natsionalistliku ideoloogiaga», milles rünnati Kalevipoja ausamba kaitsjaid: «Ka siin tõstavad häält kodanlikud natsionalistid. Nad püüavad leida pinda noorsoo hulgas, kes ei tea, millal ja mis puhul on Emajõe-äärne «Vabadussammas» püstitatud. Nad püüavad leida pinda kodanliku natsionalismi ideoloogiaga kaasajooksikute ja soosijate hulgas.» Ründavale kirjutisele järgneski **Kalju Leiva** andmete kohaselt 29. aprilli varastel hommikutundidel Kalevipoja mahavõtmine. K. Leib kirjutab: «Kuju tõmmati maha raekoja suunas ning viidi varustus- ja tootmisbaasi ELVAR kontori õue. Sellest ajast on pärit ka mõned fotod. Sealt olevat kuju ära kadunud, tükeldatud ja viidud ümbersulatamisele.» (Tartu PM, 8.10.98). Kirjutise autor ei ole siiski veenvalt tõestanud, et **Herbert Normanni** päevikus leiduv 28. aprill on vale (vt T. Ilomets, *Taastagem mälestussammas Tartus. Universitas Tartuensis, 1.12.2000*). Tol ajal oli kombeks kuritegu ööpimesdas ära teha, hommikul leidsid inimesed aga toimunu õigustuse. «Edasi» toimetuse ründav artikkel ilmus just 28. aprillil – seega võib siiski see kuupäev olla õige.

Kui hommikul sai Kalevipoja mahavõtmine teatavaks, käidi hulgakaupa kuriteopaika vaatamas, nende hulgas ka käesolevate ridade kirjutaja. Tartlastel ei jäänud muud üle, kui viha tunda rahvusliku sümboli hävitamise pärast. Üliõpilased jätkasid kogu kevade jooksul kogunemist samba aseme juurde. Küllap olid muidugi kohal ka nuhid ja nimede üleskirjutajad.

Kalevipoja samba hävitamine oli avalikkuse jaoks ette valmistatud, eriti kiideti Tartu Kammivabriku noori, kes olid esimestena märganud probleemi kirjutada. Kuuldavasti on elus vähemalt üks allakirjutanutest. Ajaloolise tõe huvides võiks ta kirjutada, kuidas tegelikult kiri fabritseeriti ja allakirjutajad leiti. Kalevipoja mahavõtmine vallandas paljastamiskoosolekute laine, mida omakorda võimendas ajaleht. 7. mail ilmus «Edasis» teist lehekülge täitev ELKNÜ TRÜ Komitee sekretäri **Heinrich Tiido** lahmiv kirjutis, milles paljastatakse poolsada kulakuvõsu, natsionalisti, usklikku, Saksa sõjaväes teeninut või lihtsalt nõukogudevaenulikke õppejõudu ja üliõpilast. H. Tiido oli mitmete paljastamiskoosolekute organiseerija ja juhataja nii aulas kui keemiahoones. Muidugi järgnes avalikule paljastamisele vallandamine ja eksmatrikuleerimine. Hävituslik oli õppejõudude koosolek Tartu Õpetajate Instituudis. Sündmuse ülevaate on **Juhan Peegel** avaldanud 23. juuni «Edasis» pealkirjaga «Vabaneda kodanliku ideoloogia mõjudest». Koosoleku järel vallandati nii palju õpetajaid, et direktor **A. Tarnik** pidi käima lõpetajate tööle määramise komisjonides noori vallandatute asemele õpetajateks värbamas. Ka allakirjutanu sattus nii eesti keele ja kirjanduse õpetajaks TÕI-sse koos Emma Kärgiga, kellest sai hiljem filmikriitik Lauri Kärge ema. Kalevipoja hävitamisega käivitunud kampaaniat kasutati isegi eesti keele alal. **Magnus Kindlam** avaldas 30. aprilli «Edasis» kirjutise «Kodanliku natsionalismi tendentside vastu», milles süüdistas natsionaliste vene laenude vastu võitlemises ning lääne poolt tulevate laenude soosimises. Kesksuveks paljastamishoog Tartus vaibus, ka üliõpilaste kogunemised Kalevipoja aseme juures lõppesid suvevaheaja tõttu. Toimunuga tuli kuidagi leppida ja eluga edasi minna – ka Kalevipojata.

Epiloog.

1952. aastal tähistati suure pidulikkusega Tartu Keiserliku Ülikooli asutamise 150. aastapäeva. Samal aastal oli ka Fr. R. Kreutzwaldi 70. surma-aastapäev. Sel puhul avati realistlikus laadis

keskpärane mälestusskulptuur Kreutzwaldist, mis pandi Kalevipoja kohale. Ajakirjanik **Jaan Toomla** on sündmusest kirjutanud «Edasi» 30. dets numbris «Avati Fr. R. Kreutzwaldi mälestussammas». Ajakirjanik lõpetab: «Pidulik miiting lõppes hümnihelidega. «Kalevipoja» looja, lauluisa Kreutzwaldi mälestussammas, mis püstitati Nõukogude Eesti töötajate poolt tänutäheks rahvale osutatud teenete eest eesti rahvusliku kultuuri rajamisel, on väärikas tõend töötajate armastusest rahva vabaduse ja õnne eest võitlejatele.» Ametlikult välditi kramplikult Kalevipoja nime ja Kreutzwaldi mälestussamba koha valikut. Võimud saavutasid oma kavala käiguga kohapeal Kalevipoja mälestussamba aluse juurde kogunemise. Kreutzwald võeti heatahtlikult vastu ning lisati samas, et Kreutzwald on sobiv Kalevipoja koha hoidjaks. Kalevipoja ausamba ümber toimunu vajuski kolmekümne kuueks aastaks unustusse. Palju oli kuuldusi kuju edaspidise saatuse kohta: räägiti kuju hävitamisest, matmisest maa alla, ümbersulatamisest jm. Kinnitust selle kohta ei saadud.

Taasiseseisvumise sündmuste käigus hakati taastama Vabadussõja mälestussambaid, mõte sellest tekkis 1988. a Tartus. Tohutut aja- ja närvikulu võtnud viljatud vaidlused võiksime jagada etappideks ja **Mats Traadi** romaani «*Tants aurukatla ümber*» eeskujul nimetada tantsudeks Vabadussõja mälestusmärgi ehk Kalevipoja ümber. Tantse on kokku viis.

Esimene tants: «Kalevipoeg tagasi!»

Rahvusliku liikumise proovikiviks 1988. a Tartus olid Tartu rahulepingu sõlmimise 68. aastapäevaga seotud sündmused, mida organiseeris MRP–AEG (juhtisikuks **Lagle Parek**). Eellöögiks said «Edasi» toimetaja **Mart Kadastiku** üldpealkirja «Kättpidi suures poliitikas» all ilmunud kirjutised «Kelle üleskutsele anda oma allkiri?» (13.01), «Provokatsioonid vasakule ja paremale» (14.01), «Elukutselt eestlased» (15.01). Kirjutistes on üksjagu tõde, palju valet ja demagoogiat. Rahulepingu aastapäeval ilmus pikk kirjutis **Edgar Mattisenilt** pealkirjaga «2. veebruar 1920». Lepingut hinnatakse, kuid ikka nõukogude ajalooteaduse seisukohtadelt, artikli all on teade samal päeval Vanemuise t 46 ringauditooriumis toimuvast arutlusest. 4. veebr ilmus **M. Kadastiku** «2. veebruar Tartus», mille suurt valet märkasid kõik, kes sündmustes kasvõi tagasihoidlikult osalesid. «Edasi» rabedad kirjutised väljendasid Tartu võimude hirmu rahva ja Tallinna ülemuste ees. 2. veebruaril toimuski kähmlus Tallinnast toodud miilitsajõudude ja tartlaste vahel, toetuseks olid kohal isegi koerad. Vihapursked õnnistasid ründajaid igasuguste sõnadega, ei puudunud ka Kalevipoeg, keda kutsuti oma rahvast röövlite eest kaitsma!

14.–17. aprillil toimusid **Trivimi Velliste** juhtimisel Tartu muinsuskaitsepäevad. Peale muude ürituste käidi hävitatud mälestusmärkide aluste juures. Peeti kõnesid ja lubati mälestusmärgid taastada. Eesti Üliõpilaste Seltsi maja juures toodi esimest korda välja Eesti lipu värvid. Varsti hakati mitmesugustel üritustel koguma raha, sealhulgas ka Kalevipoja kuju taastamiseks. Praegugi kinnitavad tartlased, et nad on raha andnud nii Kalevipoja kui Raadi lossi ja pargi taastamiseks. Muinsuskaitseelased pöördusid täitevkomitee arhitektuuriosakonna poole abi saamiseks. Püüdsin saada täpsemaid teateid tolle aja rahvaliidumise juhtidelt. Kirjutasin **Trivimi Vellistele**, sain telefoni kaudu temalt vastuse, et Muinsuskaitse Selts pole raha Vabadussõja mälestussamba jaoks kogunud, sama kinnitavat ka **Tõnis Lukas**. Helistasin seejärel kohalikule muinsuskaitsejale **Tõnn Sarvele**, kes teadis hästi, et raha koguti ning seda on kasutatud Vabadussõja mälestusmärgi aluse uurimiseks ja taastamisvõimaluste selgitamiseks. Sügiseks jõuti nii kaugele, et Kunstnike Liidu Tartu osakonna konsultant **Rait Toompere** koostas ajaloolise õiendi Tartus aastatel 1933–1950 asunud Kalevipoja monumendi kohta (PM, 11.08.88). Sama päeva ajalehes kuulutasid Tartu Linna RSN Täitevkomitee ja Eesti Kultuurifond välja Kalevipoja monumendi ideekavandite konkursi. Võistlustööde esitamise tähtajaks oli 15. 02. 1989. **Merike Kaunissaare** sõnul tuli mitmeid võistlustöid, kuid ükski neist ei rahuldanud. Komisjon on olnud nõutuses, sest ei tahetud mingil juhul pakkuda ebaõnnestunud kuju, mida rahvas poleks vastu võtnud ning kogu süü oleks langenud konkursi korraldajatele ja žüriile. Vist naljana tuleb võtta «Arvamusi Tartu

Rahvarinde programmi projekti kohta» (Edasi, 27.07.88). Selles L.P. (skulptor) väljendab ennast nii: «*Ettepanek: Püstitada Raekoja platsi alaossa Kalevipoja ratsamonument. Minu kavandit võib vaimusilma ees kujutada sellisena: Kalevipoeg tugeva ratsu seljas. All, hobuse kõhu alla, on surutud Sarvik, niisugune jõud, stagnatsiooni jõud. See on Eesti rahva sümbol! Sobib siis ka Rahvarinde sümboliks.*» Midagi sellist olevat esitatud ka konkursi žüriile hindamiseks.

1989. aasta teisel poolel vajus Vabadussõja mälestussamba e Kalevipoja taastamine või uuendatud kujul püstitamine mitmeks aastaks unustusse.

Teine tants: «Kalevipoeg endisel kujul endisesse kohta!»

1993. a sügisel vaheldus Tartu linnavolikogu ja linnavalitsuse koosseis. Mõlemad olid kultuuri ja hariduse osas edumeelsed ja rahvuslikud. Laabus koostöö ka volikogu esimehe **Ants Veetõusme** ja linnaapea **Väino Kulli** vahel.

1994 asutati Tartu Vabadussõja Mälestussamba (Kalevipoeg) Taastamise Komitee. Komitee esimeheks sai **Elmar Ernits**. Komitee asus kindlalt seisukohale, et Vabadussõja mälestussammas tuleb taastada võimalikult endisel kujul endises kohas. Esimeseks ülesandeks oli leida võimekas skulptor, kes suudaks kuju ligilähedaselt A. Adamsoni omale taastada. Samas ei peetud võimalikuks skulptorina kasutada punakujusid vorpinud inimesi. Läbirääkimisi peeti **Aulin Rimmiga**, kes põhimõtteliselt nõustuski, kuid loobus hiljem süvenenud parandamatu haiguse tõttu. Konkurss ei toonud kuigi häid pakkumisi ning lõpuks anti ülesanne **Jaan Luigele**. Tartu rahulepingu allakirjutamise aastapäeval, 2. 02. 1995 võeti Tartu Linnavolikogu 30. istungi eel enne ametlikku päevakorda ühehäälselt vastu pöördumine riigivõimu ja rahva poole, milles peale rahulepingu erilise tähtsuse rõhutamise nimetati ka Vabadussõja mälestussammast. Päevakorra 8. punktiks oli Tartu Vabadussõja mälestussamba taastamine. Ettekanne oli haridus- ja kultuurikomisjoni esimehelt linnavolinik **Eduard Väärilt**, kaasettekanne abilinnapea **Jüri Sasilt** ja komitee esimehelt **E. Ernitsalt**. Eelnevalt oli saadud üksmeelne toetus Tartumaa Valdade Liidu nn maapäeva esindajatelt. Vabadussõja mälestussamba taastamise poolt hääletas 35 linnavolinikku, 2 jäi erapooletuks, vastuhääli ei olnud. Et oli teada eeskätt linnavalitsuse poolt tulev vastuseis Kreutzwaldi kuju ümberpaigutamisele ka samasse parki, otsiti muidki kohti. Kirjandusmuuseumilt saadi põhimõtteline toetus. Komitee hakkas tegutsema, eeskätt toetuste kaudu raha koguma. Ajakirjanduses ilmus infot vähe, siiski avaldas ülevaatliku kirjutise **Anu Jõesaar** pealkirjaga «Tartu Kalevipoja kuju taastajad liiguvad sammhaaval» (EPL, 12.12.95). Skulptor Jaan Luik suhtus töösse väga tõsiselt, kuid sarnasus Adamsoni Kalevipojaga ei tahtnud modelleeringutes kuidagi õnnestuda. Puudusi oli lihaste, pea ja ilme kujutamises. Kunstnik jätkas visalt tööd ning tulemus oleks lõpuks võinud olla hea. 1996. aastaks olid komitee töös tekkinud pinged. E. Ernitsa jäiga juhtimisstiili tõttu olid lahkunud Kalju Leib ja Johannes-Ülo Keskküla, kõrvale jäi ka Ed. Vääri. Kunstnikule tasuti ilmselt annetustest laekunud summadest. Raha taotleti ka linnalt. Otsuse tegemine jäi abilinnapea Jüri Sasile. Sügisel oli seoses valimistega ees nii volikogu kui linnavalitsuse vaheldumine. Kuhu raha jäi, ei saanud selgeks volikogule ega komiteele. Selleks ajaks olid peamiselt ajakirjandust kasutades tegevusse asunud Vabadussõja mälestussamba taastamise põhimõttelised vastased **Rait Toompere**, **Enrico Talvistu** ja **Valter Kiiver**.

1996. a viimaseks ning positiivseks sammuks võib lugeda Tartu Kultuurkapitali nõukogu otsust, millega «10 000 krooni sai **Jaan Luik** «Kalevipoja» kuju modelleerimiseks...» (EPL, 31.12.96).

Kolmas tants: «Ei mingil juhul Vabadussõja mälestussammast!»

1996. a sügisel alustas tööd Tartu Linnavolikogu uus koosseis, valiti ka uued linnajuhid. Kalevipoja-vastasesse võitlusesse tormasid kujur **Hannes Starkopf** ja tema tsunftikaaslased, kes polnud konkursil osalenud ja nii magusast tööst ilma jäänud. Haridus- ja kultuurikomisjoni liige **Krista Piirimäe** avaldas samuti vastuseisu Vabadussõja mälestussamba toetamisele (Tartu PM, 21.01.97). Positiivse tooniga on lugejakiri «Laskem Kalevipoeg taastada» (Tartu PM, 5.03.97),

milles **V. Kivi** avab intriigide tagamaad: et suurt tööd endale saada, selleks pakutakse mitmesuguseid muid lahendusi ja oma eesmärkide saavutamiseks kasutatakse linnavalitsuse mõjukaid ametnikke.

1997. a asus Kalevipoja-vastaste jõudude etteotsa abilinnapea **Hannes Astok**.

A. Jõesaarele antud usutluses (EPL, 13.06.97) on abilinnapea seisukoht järgmine: *«Olen veendunud, et pole õige teisaldada Kreutzwaldi mälestussammast pelgalt sellepärast, et panna tema asemele teine kuju.»* Oma veendumust püüab ta läbi suruda Tartu Linnavolikogu istungil 6.11.1997. Päevakorras oli punkt «Eesti vabadusvõitlust kujutava mälestusmärgi rajamine». Otsuseprojektis on ettepanek «Tunnistada kehtetuks Tartu Linnavolikogu 02. veebruari 1995. a. otsus nr. 161 «Tartu Vabadussõja mälestussamba (Kalevipoeg) taastamine»». Linnavalitsuse poolt tulnud ettepanekut põhjendas ta järgmiselt: *«Selle otsusega oleks meil alus edasi minna ehk siis teisisõnu, on ettepanek Fr. R. Kreutzwald jätta samasse paika ja edasi juba pakkuda tartlastele lahendusvariandid selle kohta, milline peaks olema Tartu kesklinn, millisel kohal ja milline peaks olema Vabadussõja mälestussammas ning samuti saaks linnavalitsus alustada eestlaste vabadusvõitlust laiemas plaanis kujutava mälestusmärgi rajamiseks ning üldrahvaliku arutelu sel teemal.»* Seekord ei saanud ettepanek veel toetust ja kukkus läbi. Abilinnapea **H. Astok** näitas üles aga mehist visadust võitluses Kalevipoja vastu. Juba 18. detsembril tuli ta välja uue manöövereelnõuga «Eestlaste vabadusvõitlust kujutava mälestusmärgi rajamine». Ettekanne volikogus oli muidugi temalt. Otsuseprojekti pealkirjaks sai arutluste käigus «Eesti vabadusvõitlejate mälestusmärkidest» ja see sisaldab taas 2.02.1995 otsuse tühistamise. Vahepeal oli linnavolikogu põhjalikult töödeldud, arutluste käigus tehti tühistamisparandusi, otsuseprojekti toetas linnavolinik **Peeter Olesk**. Otsuses on punktid: «Rajada Tartu kesklinnas Vabadussõja mälestussammas» ja «Linnavalitsusel alustada ettevalmistusi vabadusvõitlust kujutava mälestussamba rajamiseks». Sellega oli üle parda heidetud Vabadussõja mälestussamba e Kalevipoja taastamine. Tekib küsimus: kuidas see oli võimalik ja kelle huvides rahvuslikkusega uhkustavas heade mõtete linnas? Vastust tuleb otsida suuresti äriühingukondi esindavast Tartu Linnavolikogu koosseisust ja komisjonide nõrgast tööst. 1996–1999 haridus- ja kultuurikomisjon sisuliselt ei töötanud, komisjonilt ei laekunud olulisi otsuseprojekte ega muid arvestatavaid dokumente. Komisjoni esimees **Jaak Viller** osutus oma ametis võimetuks, protokollidest ei selgu, et ta üldse oleks volikogus mingi otsuseprojektiga esinenud. Nii läkski haridus- ja kultuurikomisjoni arutlemine ja otsustamine täielikult linnaametnike kätte. Vabadussõda ja Tartu rahuleping kui Eesti iseseisvuse alused olid linnaametnikele mingid kauged nähtused, hoopis konkreetsemalt olid meeles koolis oma kangelastegudest jutustamas käinud punaveteranid ehk vabastajad. Ja nüüd mingi Vabadussõja mälestussammas? Tallinnaski ikka punaveteranide mälestusmärgid aukohal, miks peab Tartus teisiti olema? Ajakirjandus ei jäänud siiski ükskõikseks. **H. Astoki** abstraktse vabadussamba ideed käsitlesid positiivselt **Aita Ottas** (Tartu PM, 7.11.97) ja **Annika Alasoo** (Tartu PM, 17.11.97). Kalevipoja ausammast toetasid **Kalju Leib** (Tartu PM, 21.10.97) ja ajalooüliõpilane **Jaak Lomp** (Tartu PM, 26.11.97). Allpool katkend üliõpilase kirjutisest: *«Ma ei annetanud sadat Eesti krooni, mis läks Kalevipoja kuju taastamise heaks, mitte selleks, et nimetatud kuju jääks kas selle esialgses asukohas (kus see seisis kuni hävitamiseni 1950. aastal) või koguni üleüldse taastamata. Ma palun seda, et Tartu linnavolikogu arutaks juba lähemas tulevikus oma häbiväärset tühistamisotsust, tühistaks selle (loodetavasti absoluutse häälteenamusega) ja taasjõustaks (samuti absoluutse häälteenamusega) 1995. aastal tehtud otsuse, mille alusel tuleb Kalevipoja kuju taastada selle esialgses asukohas, ning teeks kõik endast oleneva selle otsuse elluviimiseks. Kui nii tehakse, siis avaldan lootust, et ka Tartu linnavalitsus teeb kõik endast oleneva viimatinimetatud otsuse elluviimiseks. Siinkirjutaja mõistab suurepäraselt ja on sügavalt veendunud, et taastatud Kalevipoja kuju tuleb paigutada kohta, kus kuni hävitamiseni 1950. aastal seisis eelmine Kalevipoja kuju...»* Noore rahvuselase seisukohad ei jõudnud ei linnaametnike ega nende poolt manipuleeritavate linnavolinike kurtidesse kõrvadesse. Linna monumendikomisjon hakkas otsima hoopis «...Eesti vabadusvõitluse tähistamiseks mõeldud

mälestusmärgi asukohta», juttugi ei olnud enam Vabadussõja mälestussambast ega Kalevipojast (**Anli Tummi**, “Monumendikomisjon otsib kohta vabadusvõitluse monumendile.”, Tartu PM, 20.11.97). Järgmiseks aastaks pakkus linnaametnikele ja ajakirjandusele askeldamist **K. Leib** oma kirjutisega «Kalevipoja kuju võib olla Tartu maa sees» (Tartu PM, 8.10.98). Tegelikult oli ju kõik mõttetu, sest kui kuskil leitaksegi mingi tükk Adamsoni Kalevipojast, siis on selle koht muuseumis, mitte aga avalikus pargis. 10. juunil 1999 oli linnavolikogus arutlusel punkt «Kalevipoja kuju loomingulise konkursi läbiviimine». **Jüri Kõre** ettekanne oli irooniline ja ebaloogiline, ta pidas projekti ebakorrektselt vormistatuks. Abilinnapea **H. Astok** hiilgas jälle, ta tundis ennast võitjana, volikogu oli tema tahte allutatud. Tema sõnavõtust loeme: «... tänasel päeval ei saa ma linnavalitsuse nimel toetada seda projekti, sest kaks asjaolu ehk viitavad sellele, et meil on selle asjaga veel natuke aega. Esiteks see, et koostöö Tartu Vabadussõja mälestussamba (Kalevipoeg) taastamise komiteega ei ole nagu mingil moel toimunud ehk teisisõnu ei ole me seda tõrjunud ega ei ole ka initsiatiivi viimase sügis-talvise-kevadise perioodi jooksul sealtpoolt tulnud». Volikogu otsus oli Astoki-meelne: konkursi läbiviimise poolt oli 8, vastu aga 14 – seega mitte mingit konkurssi Kalevipoja kuju asjus. Ka taastamiskomiteele oli veel kord koht kätte näidatud. Kujur Jaan Luige tehtud tööd linnavolikogu ega linnavalitsus ei nimetanudki.

Sellega lõppeski kolmas tants, sest sügisel lõppesid hariduse ja kultuuri alal kõige võimetuma volikogu volitused. Kalevipoja vaimgi oli Tartust haihtumas.

Neljas tants: «Võib-olla siiski Kalevipoeg?»

1999. a sügisel valitud Tartu Linnavolikogusse jõudsid Kalevipojast esialgu vaid kajakad ja legendid, millega olid eelkäijad tulutult tegelnud. Rahva hulgas liikus palju jutte Kalevipoja kuju saatusest, samuti otsingutest Oa tänava krundilt. Neid ei võetud tõsiselt, usuti, et Kalevipoja kuju oli hävitatud nagu Gustav Adolfi ja Villem Reimani oma. **Martin Pau** tõdeb Muinsuskaitseinspeksiooni Tartumaa inspektori **Ülle Juki** kinnitusele toetudes, et «... on muinsuskaitsejad veendunud, et 50 aasta eest Vabaduse puistee äärest pargist maha kangutatud Kalevipoja kuju pole maetud Kroonuaia 70 krundile». Samas esitab M. Pau ka Ü. Juki seisukoha, et kunstnike ja restauraatorite koostöös tuleb Kalevipoja kuju uuesti valada: «... vanade fotode järgi on see kindlasti võimalik, sest nii on taastatud paljud sambad» (Tartu PM, 28.04.2000). Sellega oli uue volikogu jaoks lõpetatud tuhnimine Oa tänava krundil ja antud asjatundlik suund tegutsemiseks. 21. juunil 2002 võeti Tartu Linnavolikogus üksmeelselt vastu programm «Heade mõtete linn e Tartu», mis oleks eeldanud tõepoolest ausust, väärikust, pädevust oma ametis. **Jüri Saare** kirjutisest «Vabadussammas jätab Kalevipoja mälestusisse» (Tartu PM, 26.10.2000) võib leida mõttekäigu «Tartu abilinnapea **H. Astok** nentis, et linn on vana Kalevipoja mõtte kõrvale jätnud. ««Meil pole seda millegi pealt taastada, on ainult mõned hägusad fotod,» põhjendas Astok.» Kui Astok on tõepoolest nii öelnud, siis on see teadlik lausvale, sest juba K. Leival on suur kogu Kalevipoja ausambast, kõnelemata muuseumides ja arhiivides leiduvatest materjalidest. Uuesti ilmus lavale linnakunstnik **Anli Tummi**. J. Saar kirjutab: «Tummi isiklik seisukoht erineb monumendikomisjoni arvamusest: linnakunstnik toetab Kalevipoja taastamist endisesse asukohta ja Kreutzwaldi nihutamist Gildi tänava otsas olevale platsile, kus praegu haigutab tühjus. Tummi argumenteerib oma arvamust linnakodanike tahtega.» Ka 1995. a kaaluti ühe võimalusena Kreutzwaldi ausamba nihutamist Kalevipojast ettepoole.

2000. a II poolel ja 2001. a linnavõimud Kalevipoja monumendiga peaaegu ei tegelnud. Linnarahvas ja ajakirjandus hoidsid aga probleemi üleval. Vaikivasse aega kuulub **Jüri Adamsi** kirjutis «Kõige halvem on jätta Kalevipoeg taastamata» (PM, 6.11.2000), milles ta arvustab H. Astoki tegevust Vabadussõja mälestussamba asendamise katsetes mingi vabadussambaga. Adams märgib selgesti, et Vabadussõja mälestussammas ja vabadussammas on kaks täiesti erinevat objekti. Kirjutisele sekundeeris nimetu pilaautor pamfletiga «Kalevipoja asemel sada skulptuuri» (PM, 13.11.2000). **Tullio Ilomets** informeeris kirjutises «Taastagem mälestussammas Tartus»

(Universitas Tartuensis, 1.12.2000) Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi 6. nov. otsusest: «Vabadussõja mälestussammas Tartus tuleb taastada endisel kujul.» Ilomets tsiteerib ka professor **Herbert Normanni** väga täpset päevikut:

«28. aprill 1950. Täna lammutati Kalevipoja mälestussammas. Hommiku varastel tundidel tõsteti aluselt kuju ja keskpäevaks oli ka alus kõrvaldatud. Lammutustööd teostati kalmistute töötajate poolt.» Veel **Normann**: «Kuju veeti Emajõe sauna puuriitade vahele, kus ta metalli jäätmelena oma lõpu leidis. Pea aga olevat eraldi maha saetud ja töömeestelt paari viinapudeli eest kätte saadud ning kindlasse kohta maetud Tähtveres ühe kuuri põranda alla.» Kui H. Astok ja tema mõttekaaslased oleksid eelnevat arvesse võtnud, oleks pikk ja kulukas kampaania Oa tänava krundil jäänud olemata.

Niisiis oli mälestussamba taastamine 2002. a tõsiselt päevakorral. Seda oli püüdnud küll vältida **Enrico Talvistu** kirjutisega «Linnaruumi lisanduvad monumendid tekitavad vaidlusi» (Tartu PM, 5.03.02). 2002. a reorganiseeriti senine nn monumendikomisjon sümboolika, mälestusmärkide ja nimekomisjoniks ning oma koosolekul 16. aprillil 2002 tegi see otsuse «toetada Vabadussõja mälestusmärgi taastamist endisel kujul endises kohas.» Otsuse tegemisel oli olnud tõukeks eelnev näitus Kalevipoja kujutamisest kunstnike poolt. Paljudele oli silma hakanud kujur **Ekke Väli** õnnestunud lahendus.

9. maist 2002 pärineb linnapea **Andrus Ansipi** ja linnasekretär **Jüri Möldri** allkirjaga korraldus nr. 1961, mis koosneb kolmest punktist.

«1. Taastada Vabadussõja mälestusmärk Amandus Adamsoni «Kalevipoeg» ajaloolisel asukohal.

2. Paigaldada Fr. R. Krutzwaldi mälestussammas samas haljasalale paiknemisega Gildi tänava sihis.

3. Korraldus jõustub vastuvõtmise päevast.»

Selle dokumendiga lahendati lõpuks Vabadussõja mälestussamba taastamine võimalikult endisel kujul endises kohas, nagu oli kavatsatud 1988. a ja nagu oli Tartu Linnavalikogu 2. veebruari 1995. a. otsuses. Tartu Linnavalitsuse korraldusega nr. 3160 (3.09.02) määrati edaspidine tegevus ja otsustati tunnistada skulptor **Ekke Väli** pakkumine A. Adamsoni “Kalevipoeg” taastamistöödele edukaks ning sõlmida temaga tööettevõtuleping hinnakalkulatsiooni ulatuses summas 265 335 kr.. Tartus oli juhtunud võimatust võimatum – uuesti vastu võetud otsus tuua tagasi Kalevipoeg oma auväärsele kohale.

Viies tants: «Kas la dernière danse?»

2002. a sügisel vaheldusid jälle linnavalikogu ja linnavalitsus. Ametisse jäid volikogu esimees **Aadu Must** ja linnapea **Andrus Ansip**. Eesti Reformierakond ja Eesti Keskerakond sõlmisid aastateks 2002–2005 ühiseks tegevuseks kokkuleppe, mille järgi peale muu «2003. a võidupühaks taastame Vabadussõja kangelastele pühendatud Kalevipoega kujutava mälestusmärgi» (Tartu PM, 27.03.03). Kinnitati Kalevipoja monumendi avamistseremoonia korralduskomisjon koosseisus esimees **Andrus Ansip** ja liikmed **Hannes Astok**, **Katriin Fisch-Uibopuu**, **Laine Jänes**, **Marje Kibal**, **Lilian Lukka** ja **Anli Tummi**.

Eelnevaga peaksid olema Tartus lõppenud tantsud Vabadussõja mälestussamba (Kalevipoeg) ümber lahendusega, mida tuhanded tartlased nõudsid juba 1988. aasta muinsuskaitsepäevade ajal. Kokku kulus heade mõtete linnal otsuseni jõudmiseks 15 aastat. Linnapea Andrus Ansip on veendunud, et Vabadussõja mälestussammas saab võidupühaks oma kohale. Ka viimaste sündmustega pidas sammu ajakirjandus. 15. veebruaril teatas «Postimees» esilehel, et «Kalevipoeg astub Emajõe kaldale». Kirjutises refereeritakse mitmete kujurite humoristlik-kriitilisi arvamusi **Ekke Väli** lahenduse kohta, ei puudu varjatud kadedusnoodidki, mis on vist kunstiringkondadele omane. Igati asjalik on **Jaani Väljaotsa** teave «Kalevipoeg teel koju Tartusse» (SL Õhtuleht, 15.02.03).

Kannatlik lugeja on koos selle kirjutise autoriga läbi käinud kolmveerand sajandit, sellest üle 50 aasta Tartu Kalevipojaga. Sellel teel on abiks olnud Tartu Linnavolikogu esimees **Aadu Must** ja sekretär **Urve Auling**, Tartu linnapea **Andrus Ansip** ja infosekretär **Anne Ligi**, kelle toetusel olen saanud tutvuda määruste, otsuste, korraldustega jms. Mulle on aega pühendanud linnaametnikud linnakunstnikud **Merike Kaunissaare** ja **Anli Tummi**, muinsuskaitseinspektor **Ivar Lõbu**, minu õpilased Tammsaare kooli päevilt **Kaur Alttoa** ja **Raal Kivi**. Palju päevi olen veetnud Kirjandusmuuseumis, kus materjalide leidmisel olen abi saanud **Heino Räimelt**. Olen muuseumis pikalt vestelnud **Kalju Leivaga**. Taastamiskomisjoni esimees **Elmar Ernits** pole minu kirjalikule soovile kohtuda vastanud. Olen tänulik kõikidele ajakirjanikele, kes Kalevipoja-teemat on oma teadmiste, arusaamade ja maailmavaate seisukohalt käsitlenud.

Loodan kogu südamest, et saite ülevaate toimunust, kuid peamine – kallid Suur-Tartumaa elanikud nii Tartu linnas, Tartu- ja Jõgevamaal kui Valgamaa ja Põlvamaa külge liidetud aladel: võtke 22. juunil kell 15, s.o võidupüha eel, rõõmu ja tänuga vastu Vabadussõja sümbol Kalevipoeg. Ta tuleb koju – oma auväärsele kohale, mida võõrvõimu tahte kohaselt hoidis Fr. R. Kreutzwaldi ausammas. Ka Kreutzwald ei pea enam olema sundüürnik kohal, kus hävitati Kreutzwaldi loomingu lemmiklapse Kalevipoja kuju. Nüüdsest peale on nad koos Tartu Kalevipoja pargis.

Kallid suurtartlased ja linlased, töotagem, et me neid mõlemaid armastame ja austame, et me ei tee neile kunagi seda, mille osaliseks sai Kalevipoeg 1950. aastal, et me oleksime heade mõtete kandjad, et me oleksime üle kadedusest, väiklusest ja virisemisest, et me oleksime oma mõtetes ja tegudes suured.

Fotod: Palun neid saata, kui võimalik! Enno

1. Skulptor prof. Amandus Adamsoni skulptuur “Kalevipoeg mõõgaga” on Emajõe kalda puiestikku ülesseatud. Veel puuduvad aastaarvud 1918, 1920. *Foto Andres Sepa kogust.*
2. Kalevipoja ausamba avamine 17.septembril 1933.a. *Foto Andres Sepa kogust.*
- 3.,4. ja 6. Kalevipoja valvas pilk oli suunatud itta, kust võis oodata sortse. *Fotod 3 ja 4 on Andres Sepa kogust ja foto nr.6 M. Koppeli kogust.*
5. Mälestussammas vabadussõjas langenute ühishaua Pauluse kalmistul Tartus. *Foto Andres Sepa kogust.*
6. 2 fotot (1. Praegune põllumajandusdirektor **Ants Ilus** eest paremal ja tema emapoolne onupoeg **Margus Soonets** (hukkus Siberi vangilaagris) Kalevipoja ausamba ees, foto E. Ilus 29.09.1935 ja 2. foto ajaleheartiklist “Edasi” nr.97, lk.2, “Kodanliku natsionalismi säilmete vastu”) leiad lingilt http://www.hot.ee/eveve/kalevip_pildid.zip

Tõmmised Kalevipoja ausamba mahavõtmise eel ja järel ilmunud artiklitest on ka ümbrikus – saad kasutada illustreerimiseks pealkirju. Samuti on lisatud Ed. Vääri artikli originaaltekst. Lk.1 lõpus algavad ja lk.2 algul toodud 2 muistendit, lk6 algava Ed. Vääri ettekande teksti ja lk.10 olevad Tartu linnavalitsuse korralduste tekstid võiks eraldi välja tõsta (n.ö.pildi asemel.).